

THE BASICS OF THE PHENOMENON OF GENIUS AND THEIR ASSESSMENT CRITERIA

Golibjon Nabijonovich Fozilov

National University of Uzbekistan

Lecturer at the Department of Philosophy

E-mail: golibjonf1@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Genius, brain, mind, intellect, thinking, wisdom, autism, illness, loneliness, worldview, helial cell, neuron.

Received: 27.05.25

Accepted: 29.05.25

Published: 31.05.25

Abstract: There is a lot of information about genius, and many representatives of the experiment have asked for a lot of ideas. However, the physiological views of the representatives of the human brain are particularly compelling. The genius concluded that brain structure, theft, the brain disorder that led to it, autism, and defects led to sharp and powerful abilities. It is not always easy to solve the tasks facing knowledge. This is especially evident in the deepening of democratic reforms and solving issues related to the development of civil society in our country.

DAHOLIK FENOMENI ASOSLARI VA ULARNING BAHOLASH MEZONLARI

G'olibjon Nabijonovich Fozilov

O'zbekiston Milliy universiteti

"Falsafa" kafedrasi o'qituvchisi

E-mail: golibjonf1@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Daho, bosh miya, aql, zehn, tafakkur, donolik, autizm, kasallik, yolg'izlik, dunyoqarash, geliall katakcha, neyron.

Annotatsiya: Bilish oldida turgan vazifalarni hal qilish hamma vaqt ham oson kechmaydi. Bu ayniqsa mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bilan bog'liq masalalarni hal qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. Startegig vazifalarni qo'yish va hal etishda ba'zan

daholar fikriga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Daholikka ilmiy ijodda ehtiyoj yaxshi seziladi. Ilmiy kashfiyotlarni ko'p xollarda daholik xususiyatiga ega bo'lgan olimlarning qilishi, buni tasdiqlaydi. Shu munosabat bilan daho kim? Daholik nima? degan savollar tug'uladi. Daholik ilmiy bilishda muxim o'rin tutadi. Daholik haqida gapirar ekanmiz avvalambor uning ijodiy tafakkur natijasi ekanligini ta'kidlash zarur.

ОСНОВЫ ФЕНОМЕНА ГЕНИАЛЬНОСТИ И КРИТЕРИИ ИХ ОЦЕНКИ

Голибжон Набижонович Фозилов

Национальный университет Узбекистана

Преподаватель кафедры философии

E-mail: golibjonf1@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Гени, мозг, разум, интеллект, созерцание, мудрость, аутизм, болезнь, одиночество, мировоззрение, гениальная клетка, нейрон.

Аннотация: Существует много теорий о гениальности, и многие люди в этой области выдвинули множество идей. Однако особый интерес представляют взгляды физиологов в области мозговой деятельности человека. Гени пришел к выводу, что структура мозга, вес, приводящее к нему расстройство мозга, аутизм и инвалидность приводят к острым и сильным способностям. Не всегда легко решать задачи, стоящие перед знанием. Особенно это проявляется в углублении демократических реформ и решении вопросов, связанных с развитием гражданского общества в нашей стране.

Kirish. Inson xayotiy tajribasi va mavjud vaziyatga qarab o'z oldiga faravonlikka eltuvchi yo'l qidiradi hamda maqsad va vazifalar qo'yadi. Maqsadga erishish uchun odatda yangi yo'nalish izlab, tafakkur qilishni boshlaydi. Oson, qulay, tez va eng asosiysi xavfsiz bo'lgan yo'l topish uchun aql idrok, kreativ fikrlash san'ati kerak bo'ladi. Kreativ tafakkur ayniqsa ilmiy ijodda asqotadi.

“Ko'pgina olimlar daholik formulalarini ishlab chiqib, o'ziga xos tavsiyalarni berganlar. Bugungi kunda unga amal qilganlarning aksariyati o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga eshishlari uchun samara berganligiga ishonadi. Inson daho bo'lish uchun o'z xislatlarini daholik fazilatlariga o'zgartirishi lozim”[1].

Dahoning ijodiy tafakkuri. Daholar yangi, kutilmagan, yorqin fikrlay oladigan, o'ziga xos fazilatlarga ega bo'ladi. Aynan mana shu fazilatlarni uyg'otish, uni shakllantirish va kamolga

yetkazishda ijodkorlikka murojaat qilishadi. Barcha insonlarda muayyan bir sohada tug'ma qobiliyat mavjud, biroq hamma ham uni tarbiyalab iste'dod darajasiga olib chiqa olmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Har qanday ijodda yangi samara, yangi o'sish bor. Inson ilohiy hayotning boyitish uchun chaqirilgan. Daho esa uni ro'yobga chiqarish uchun tug'ilgan. "Ijodiy faoliyat faqatgina erkin va mustaqil kuch sifatiga ega bo'lgan shaxsgagina munosibdir. Ijod deb, faqat o'z substantsiyasiga, javhariga, fitratiga ega. Daho esa olamga yangi kuch qo'sha oladigan xislat sohibidir"[2]. O'z asliy qiymati yo'q, substantsiyaning qayta taqsimlanishi orqali paydo bo'lgan narsa ijod emasdir. Ijod bu olam uzvlari va qismlarining yangicha ko'rinishdagi o'zaro munosabati emas, u olam shaxsiy substantsiyalarining orginal holatidir.

Hozirgi davrda o'ziga xos ma'no-mazmunga ega bo'lgan daho va daholik tushunchalarining ilmiy-falsafiy asoslari dastlab I.Kant tomonidan keyinchalik esa Ch.Lombrozo, V.Grish, A.V.Libin, A.S.Reber, V.P.Efroimson kabi olimlar asarlarida tadqiq etilgan.

MDH doriasida daho va daholik fenomeni N.V.Goncharenko, V.F.Ovchinnikov kabi olimlar ishlarida aks ettirilgan.[3] Daholikning badiiy-falsafiy tabiati F. Shlegel, Novalis, uning tabiiy-ilmiy va fiziologik asoslari I.Kant, F. Shelling, A.Shopengauer K. Gelvetsiy, ijtimoiy-psixologik jihatlar B.M.Teplov, S.L.Rubinshteyn va O'zbekistonda Ergash G'oziyev, Viktor Almazov, Dilmurod Bozorov kabi olimlar ishlarida o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Qiziqish ishtiyoqni, ishtiyoq va hayol surish zehinni o'tkirlaydi. Zehn, kuzatuvchanlik va unga intilish "mudroq qobiliyat"ni vujudga keltiradi. "Mudroq qobiliyat" ustida ishlash, moyillik, o'ychanlik, faollik mehnatsevarlik, ishchanlik, talabchanlik va iroda uni qobiliyatga almashtiradi.

Qobiliyat esa o'z sohasining asl mohiyatini tushungan mutahassisda ijodkorlik tafakkurini shakllantiradi, unda marralarni egallashga bo'lgan intilishni paydo qiladi.

Daxoning ijodiy fazilatlarining muhimlari, bizningcha quyidagilardan iborat:

- Moslashuvchanlik. Bu fikrlash qobiliyati ijodkor shaxsining eng muxim fazilati xisoblanadi. Ijodiy jarayonida ijtimoiy va tabiiy muxitga va ayni damda sohada muayyan odatlardan, "qoliplashtirilgan" tizimidan voz kechgan xolda yangicha fikrlash uslubiga moslashishi,

- Imkoniyatlarni ilg'ay olishidir. Odatda daholar hech kimning nazari tushmagan, xal qiluvchi nuqtaga razm solgan xolda, masalaning asl mohiyatini ko'ra oladi va unga darxol yechim topib uni bartaraf etish choralarini qo'llaydi. Natijada daho olqishlar ostida qoladi.

- Maqsadlilik. Ijodkor maqsadni aniq, yaxshi biladi va xayot tashvishlari bilan chalg'imasdan bosh g'oya tomonga ishonch va dadil qadam bilan boradi,

- Yangilikga intilish. Izlanishda odatiy an'analarni buzib, muammolarni hal qilishning yangi uslubini topadi va ko'p yillik, dolzarb savollarga kutilmagan javoblarni beradi,

- Bag'ishlash. Daho o'z oldiga qo'ygan maqsadidan, dastlabki qiyinchiliklarga parvo qilmagan xolda, yana va yana olg'a intilib, unga erishish uchun o'z oromidan voz kechadi. Uning uchun bosh g'oya xayotdagi barcha narsalardan ustundir. Sohaga butun umrini baxshida etadi,

- Chidamlilik. Daho maqsadga erishish uchun vaqt va mehnat talaba qilinishini yaxshi biladi. Lastlabki urinishlari zoye ketib, amalga oshirgan ishlari muvaffaqiyatsizlikga uchrasa ham, taslim bo'lmasdan, yangi istiqbollarni izlaydi.

- Faoliyat. Daho maqsadga erishish uchun hafatasiga 7 kun, sutkasiga 24 soat davomida o'y, fikrlashda doimiy faollikda bo'ladi. Chunki turg'unlik daho uchun eng yoqimsiz xolat ekanligini yaxshi biladi.

- Jasoart. Daholar qo'l urgan ish, o'zidan oldingilarning surunkali muvaffaqiyatsizligiga uchrashlaridan qat'iy nazar oldinga qarab intiladilar,

- Mustaqillik. U barcha daholar uchun noyob, mutloqo o'ziga xos g'oyalarni kashf qiladigan, xur fikrlashga zamin yaratadigan tushuncha,

- Ichki ovoz. Ular o'zlarini tinglashni, mustaqil o'z qarorlariga ishonib harakat qilishni hush ko'radi,

- O'ziga ishonch. Ko'pincha nostandart vaziyatlarda xal qiluvchi qarorni qabul qilish lozim bo'ladi, shunday vaziyatda daho to'g'ri yo'l tanlaganidan shubhalanmay, olg'a qadam tashlaydi.

Daholar har bir narsa va hodisada huddi "o'yinqaroq bolalar" singari qiziqarli ma'lumotlarni va uning asl mohiyatidagi hikmatni topishga qodirdirlar. Ularni ba'zida jamoaning qo'llab-quvvatlashiga ishonch xosil qilasiz. [3]

Muvaffaqiyatsizlik ularni hech qanday tushkunlikka olib kelmaydi, uni tuzatib bo'lmaydigan hodisa ham deb bilishmaydi, balki muvaffaqiyat kabi bebaho hayot tajribasi va maqsadga olib boruvchi yo'l deb hisoblab, qaytadan bor kuchni ishga solishadi.

Iste'dodli ijodkorlar aksariyat xollarda daholikka olib boruvchi yo'l deb, o'ziga xos strategiyaga amal qiladi. Bular quydagilar:

1. daho savollarni o'ziga beradi, javob oladi va atrofdagilarga beradi va yana ulardan olganiga qarab, qiyoslab, tahlil qiladi,
2. yorqin so'zlardan ko'p foydalanib, salbiy gaplardan tiyiladi, bu ularga ko'tarinki ruh va kayfiyat bag'ishlaydi.
3. Daho hech qachon yangi narsalarni o'rganish imkoniyatini qo'ldan boy bermaydi, o'z-o'zini takomillashtirishni o'ylaydi, u yangi bilimlar, g'oyalar va fikrlardan o'ziga zaruriy tafakkur ozig'ini oladi,
4. Kunlik qilgan va qilishi zarur bo'lgan ishlari yuzasida hayol surish, ularni ko'z oldiga keltirib tanqid qiladi va xato va kamchiliklarni to'g'irlash uchun yangi rejalar eskizini yaratadi,

5. dahoning do'sti-bu uning kundaligidir. Unga o'zining kelgusidagi rejalari, g'oyalari, hayotidagi qiziqarli voqealar, hissiyotlari va ichki kechinmalarida sodir bo'layotgan nozik xodisalarni yozadi. Bular unga o'zining "men"ini yaxshiroq anglashga, zerikarli fikrlarda xalos bo'lishga va o'z harakatlarini tahlil qilishga yordam beradi,

6. Maqsadga olib boruvchi shaxsiy ijod xaritasini yaratib, rejalashtirgan ishlarni bosqichma-bosqich saralab, guruxlarga ajratadi va tartib bilan ustida amalga oshrishga kirishadi.

Yuqoridagilargish aksariyati iste'dodli shaxslarning muntazam amal qilgan qoidalari sirasiga kiradi. Biroq, bu daholikni tarbiyalashda murakkablik qiladi. Ularga o'ziga xos mashg'ulotlar, aqliy gimnastika, xozir-javoblik va boshqa zehnni o'tkirlovchi vazifalar bilan mashg'ul qilishadi.

Barcha ota-onalar farzandlarining o'qimishli, ziyoli, odobli va o'z kasbini eng mohir ustasi bo'lishini istashadi. Shu sababdan, bugungi kunda pullik xususiy maktablarga va maktabdan tashqari dars, mashg'ulotlariga o'qishga berishmoqda. Rivojlangan davlatlarda allaqachon daholar tayyorlash maktablari ish boshlab, maxsus o'quv dasturlari asosida faoliyat olib bormoqda. Mazkur maktablar uchun ko'plab olimlar qo'llanmalar, asarlar yozilib uning kutubxonasini boyitilmoqda. Anashundaylardan biri Erik Veynerdir. U 1963 yilda Amerika Qo'shma shtatlarining Massachuset shtatida tug'ulgan. Taniqli jurnalist, mashhur sayohatchi va insonni ulug'vorlikka undovchi ko'plab kitoblar muallifi. Erik Veynerning eng mashhur kitobi "Daholar geografiyasi" deb nomlanadi. Unda yozuvchi bolalarning daho bo'lib yetishishga yordam beruvchi sabablarni keltirib o'tgan. Mazkur kitob haqida qisqacha ma'lumot berib o'taman.[4]

Daho tabiati hanuzgacha sirdir va hech kim daholarni qanday yetishtirish bo'yicha aniq bir retseptni o'ylab topmagan. Ota-onalar bolalarini deyarli tug'mlganidan boshlab turli kurs va sinflarga berishgan, yuzlab taniqli maktablar orasidan eng yaxshisini tanlashga va o'nlab repetitorlarni yollashga harakat qildilar. Bu ish beradimi? Albatta yo'q. Sababi shundaki ko'plab daholar edeal sharoitda o'smagan. Hech kim ular uchun eng yaxshi o'qituvchi qidirmagan, yetarli sharoit yaratmagan va hayotdagi barcha muammolardan himoya qilmagan.

Veynir asarda sayyoramizdagi birinchi daholik markazi bo'lgan qadimiy Afinani eslaydi: Qadimgi Afinada professional siyosatchilar, sud'yalar va xatto ruxoniylar yo'q edi. Har kim hamma narsani qila oladi degan ishonch bo'lgan. Urushga hamma bir bo'lib boradi, unda shoirlar, sozanda va qo'shiqchilar, xaykaltaroshlar, binokor ustalar va boshqa soha vakillari bir dam bo'lishib, ijod qilishdan tao'xtashmagan.[5] Muntazzam bo'lib turgan urushlar oqibatida mamlakatda iste'dodli daholar soni ko'payib ketadi. Ularda daho uchun zarur deb hisoblagan sharoitlar: tinchlik, erkinlik, ustoz, murabbiy, o'quv kurslari-yu, zamonaviy uslubda jixozlangan auditoriyalar yo'q edi. Yoinki Leonardo da Vinchini ko'z oldingizga keltiring.

Muallifning yozishicha biz kuchli aqlni ofisda mutloq sukunatda ishlashi mumkin deb o'ylashga odatlanib qolganmiz. Hech narsa uni bezovta qilmasligi lozim. Biroq, AQShdagi Britaniya, Kalumbiya va Virjiniya universitetlarining olimlari shuni isbotladilarki, kichik fon shovqini - 70 detsibelgacha bo'lganda kishi "ramka"dan tashqarida o'ylash va fikrlashni boshlaydi.

Sizga ijodiy yechim kerak bo'lsa, unda kafe, xiyobondagi o'rindiqlarda o'tirib ishlashga harakat qiling. Farzandingiz uy vazifasini bajarish payti televizorni bemalol yoqib qo'ying. Xato va muvaffaqiyatsizlikka erishishsa, koyimang, uni to'g'irlash uchun qaytadan boshlasin.

Tahlil va natijalar. Daholar xato qilishga qo'rqishmagan, ularning ko'plab sinovlari muvaffaqiyatsiz tugagan. Lekin ular aksariyat hollarda tarixdagi eng buyuk, asosiy kashfiyotlarini tasodifan, boshqa narsalar ustida ishlash davrida qilishgan. Masalan Tomas Edison elektr chiroqni kashf qilishi uchun 14 yillik muvaffaqiyatsiz tajribalar o'tkazgan. Lekin umidsizlikka tushmagan, faqat olg'a intilgan.

Fridirix Nitsshega shahar markazida bir necha bo'sh uylarni taklif qilishgan bo'lsada, u markazdan ancha chetroqda joylashgan uyni ijaraga oladi. Sababi so'rashganda – yayov yurish deb javob bergan. "Yurish paytida barcha chinakam buyuk fikrlar xayolga keladi"[6], degan edi faylasuf. Jan Jak Russo deyarli butun yevropani yayov aylanib chiqqan. Immanuel Kant ham yurishni yaxshi ko'rgan. V.Gyote yurishni aqlning onasi deb xisoblagan. Stenford universiteti psixologlari, uzoq muddat yurishning ijodiy fikrlashga ijobiy ta'sirini tajribalar o'tkazib isbotlashgan (eksperiment o'tkazgan olimlar Meriliy Opezo va Daniel Shvarts).

"Ehtiyoj –ixtirolarning onasi" degan naql bor. Ammo Erik Vayner bu fikrga mutlaqo qarshi va "Qarama-qarshilik bu ajoyib ixtirolarning sharti" deb aytadi. Masalan Stiven Xoking davolab bo'lmaydigan kasallikka qarshi kurashmoqda. Rey Charlz bolalikdan ko'rish qobiliyatini yo'qotgan, ammo bu uning ajoyib jazz musiqachisi bo'lishiga to'sqinlik qilmadi. Stiv Jobsning ota-onasi uni atiga bir hafta bo'lganida tashlab ketishgan. Qanchadan qancha daholar qashshoqlikda yashashgan va bu eng buyuk san'at asarlarini yaratishda to'sqin bo'lmagan.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar eng qobilyatli yoshlarni yig'ib olish uchun o'z xududidagi oliy ta'lim muassasalariga grant asosida o'qishga imtiyoz berishadi. Sababi iste'dodli talaba o'zini uncha rivojlanmagan vatani manfaatlar uchun emas, uni o'qitgan mamlakatdagi taraqqiyotga shaydo qilib, o'z xududida qolishga urinadi.

Albert Eynshteyn, Yoxannes Kepler, Ervin Shredinger...lar turli sabablarga ko'ra o'z mamlakatlarini tashlab chiqib ketishga majbur bo'lishgan. E'tirofga sazovor bo'lish va yashash huquqini qo'lga kiritish uchun zarurat ularni ijod qilishga undagan.

Xulosa va takliflar. Daholar xavf-xatardan qo'rqishmaydi, ular o'z hayotlari, obro'larini xavf ostiga qo'yadilar. Hamkasblari va atrofdagilari uni har doim masharalashadi. Govard Xyuz

bir necha bor xayotini xavf ostiga qo'yib, avixalokatlarga uchragan ammo uni samaliyotlarni boshqarishda va mustaqil sinovlardan o'tkazishda davom etti. Mariya Kyuri butun umri davomida xavfli nurlanishlarda ishlagan va u nima qilayotgani yaxshi bilgan.

Haqiqiy daho muvaffaqiyatsizlik, norozilik, masxara bo'lishi yoki ijtimoiy qo'rquvni yengib o'tgandan keyingina ajoyib kashfiyotlar qilish mumkin.

Demak, yoshlarimizni ixtirochi, kashfiyotchi va boshqa sohalarda ise'dodli ijodkor, daholar bo'lib yetishishlari uchun yuqorida sanab o'tilgan xislat va fazilatlarni egallashlari lozimdir. Yurtimizda olib boriladigan keng islohatlar zahirida inson manfaatlari va xalqimiz farovonligini ta'minlash yotadi. Biz pedagoglar qobilyatli o'quvchilarimizni tarbiyalab, o'z iste'dodlarini namoyon qilish va ijodkorlik ruhini singdirib, mamlakatimiz taraqqiyotiga o'z hissamizni munosib qo'shishimiz, barchamizning sharaflari va asosiy vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Е.Г. Нефедова. «гений» и «гениальность»: трансформация романтических мотивов в романе даниэля кельмана «время малера». Филология. Искусствознание 2014 г. 14
2. Terman, Lewis M.; Oden, Melita (1959). The Gifted Group at Mid-Life: Thirty-Five Years' Follow-Up of the Superior Child. Genetic Studies of Genius Volume V. Stanford (CA): Stanford University Press. Retrieved 2 June 2013.
3. Скотт Беркун. Откуда берутся гениальные идеи? 10 мифов об инновации. Питер. Петербург-2011 г. 48-с.
4. М.П. Матюшова. Гений как эстетическая категория Материалы к лекции. 56-с.
5. Гегель Г.Ф. Эстетика. 1. Москва., 1968-г. - С. 291.
6. Шопенгауэр А. Новые паралипомены. Об интересном. - Москва., 1997-гг. - С. 322.